

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

KAFEDRA: "CİNAYƏT HÜQUQU"

FƏNN: "Ekologiya hüququ"

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu №6: "Hüquq mühafizə orqanlarının ekoloji funksiyaları"

Vaxt: 4 saat

Müh.: - 2 saat

Sem.: - 2 saat

Tərtib etdi:

"Cinayət hüququ" kafedrasının rəisi,
polis polkovniki, h.e.f.d. İmrəli Məmmədii

"Cinayət hüququ" kafedrasının
müəllimi polis polkovnik-leytenantı Nizami Salmanov

Mühazirə kafedra iclasında müzakirə olunmuş və təsdiq edilmişdir.

Protokol № ____, " ____ " _____ 2017-cı il.

Bakı – 2017

Mövzu №6: “Hüquq mühafizə orqanlarının ekoloji funksiyaları”

P L A N :

GİRİŞ

1. Prokurorluğun ekoloji funksiyaları.
2. Daxili işlər orqanlarının ekoloji funksiyaları.
3. Məhkəmə, vergi və gömrük orqanlarının ekoloji funksiyaları.
4. Ekoloji hüquqpozumaların səbəbləri və ətraf mühitin mühafizəsi orqanlarının işinin yaxşılaşdırılması.

NƏTİCƏ

Ə D Ə B İ Y Y A T :

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2017
2. «Polis haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (28 oktyabr 1999-cu il). Bakı: Qanun, 28.10.2014.
3. «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (7 dekabr 1999-cu il). Bakı: Qanun, 2014.
4. «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (10 iyun 1997-ci il). Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2014.
5. A R-ın Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2014.
6. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. III kitab. Bakı: Qanun,
7. «Əhəlinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (10 dekabr 2002-ci il). Bakı: «Respublika» qəz., 29 yanvar 2003-ci il.
8. Təbiətin mühafizəsinə dair qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən mülki işlərə baxılması təcrübəsində tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 1977-ci il 22 aprel tarixli 2 №-li qərarı.
9. Torpaq qanunvericiliyinin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsinin bəzi məsələləri haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 14 fevral 2003-cü il tarixli 2 №-li qərarı.

GİRİŞ

Dövlətin hüquq mühafizə orqanlarına ənənəvi olaraq prokurorluq orqanları, daxili işlər orqanları, məhkəmə və iqtisad məhkəməsi aid edilirdi. İndi isə biz bu siyahıya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası

Məhkəməsini vergi və gömrük orqanlarını daxil etməklə baxa bilərik. Ətraf mühitin mühafizəsinin bütün problemləri kimi, ekoloji funksiya da bu orqanların fəaliyyətinə yeni bir haldır.

HMO-nun ekoloji funksiyası dedikdə – onlar tərəfindən təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin tətbiqi, ekoloji hüquq pozmaların baş vermə səbəblərinin aşkar edilməsi və bu kimi halların xəbərdar edilməsi və aradan qaldırılması başa düşülür.

SUAL 1.

Prokurorluğun ekoloji funksiyaları

Prokurorluq haqqında Azərbaycan Respublikası qanununa əsasən Prokurorluğun fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır.

Buna uyğun olaraq prokurorluğun ekoloji funksiyasını ətraf mühitin mühafizəsi, təbiətdən istifadə və cəmiyyətin ekoloji təhlükəsizliyi sahəsində törədilmiş hüquqpozmalarla əlaqədar fəaliyyət kimi xarakterizə etmək olar.

Bu funksiyalar Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu ixtisaslaşdırılmış prokurorluqlar, ərazi prokurorluğu, eləcə də şəhər və rayon prokurorluğu tərəfindən həyata keçirilir.

Prokurorlar ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində aşağıdakı fəaliyyətləri həyata keçirirlər.

1. Cinayət təqibini həyata keçirmək məqsədi ilə ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərlik edir, qanunların icrasına və tətbiqinə nəzarət edir, bu sahədə qanunvericilik aktlarının icra vəziyyətini öyrənir və ümumiləşdirir.

2. Prosesual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada məhkəmələrdə cinayət işlərinə birinci instansiya, apelyasiya və kassasiya qaydasında baxılmasında tərəf kimi iştirak edir, rəy verir, dövlət ittihamını müdafiə edir, məhkəmədə iddia qaldırır, məhkəmə qərarlarında protest verir.

3. Ekoloji cinayət barədə ərizə, şikayət və müraciətlərə təxirəsalınmadan baxır və göstərilən faktların yoxlanması məqsədi ilə dövlət orqanlarından və audit təşkilatlarından mütəxəssisin ayrılmasını təmin edir və araşdırılan faktların cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsas verib-verməməsindən asılı olaraq müvafiq qərar qəbul edir.

Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 215-ci maddəsinə əsasən qeyd etmək olar ki, ekoloji cinayət işlərinin istintaqının aparılması. Prokurorluq orqanlarının səlahiyyətində deyil. Lakin 215.3.2-ci maddəyə əsasən qeyd edə bilərik ki, ekoloji cinayətlərin törədilməsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli Məclisin deputatlarının Baş nazirin, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin, məhkəmə-hüquq Şurasının üzvlərinin, hakimlərin, Prokurorluq orqanları əməkdaşlarının, Azərbaycan Respublikasının xaricdəki diplomatik idarələrinin və xarici

dövlətlərin Azərbaycan Respublikasındakı diplomatik nümayəndələrinin əməkdaşlarının, habelə ədliyyə, polis, təhlükəsizlik, vergi və gömrük orqanları əməkdaşlarının vəzifə səlahiyyətindən sui-istifadə etməklə törədilməsində təqsirləndirilməsi ilə bağlı cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq Prokurorluq tərəfindən aparılır. Əgər ekoloji cinayət hərbi qulluqçu tərəfindən törədilərsə bu cinayətin ibtidai istintaqı hərbi prokurorluq tərəfindən aparılır.

Ekoloji funksiyaları həyata keçirərkən Prokuror qanunla müəyyən edilmiş qaydada və çərçivədə aşağıdakı aktları çıxara bilər:

1. Xəbərdarlıq;
2. Təqdimat;
3. Qərar;
4. Yazılı göstəriş;
5. İddia ərizəsi (ərizə);
6. Məhkəmə qərarlarından protest.

Prokuror və ya onun müavini ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qanun pozuntularından çəkindirmək üçün vətəndaşa və ya vəzifəli şəxsə rəsmi xəbərdarlıq edir. Xəbərdarlıq əsasən yazılı şəkildə edilir. Xəbərdarlığın edilməsində məqsəd gələcəkdə baş verə biləcək ekoloji hüquq pozuntusunun qarşısını almaqdır. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində mövcud olan qanun pozuntularının, eləcə də onları doğuran səbəb və şəraitin aradan qaldırılması ilə əlaqədar olaraq prokuror qanunda nəzərdə tutulmuş səlahiyyətlərini həyata keçirərkən ayrı-ayrı təşkilatlara və ya vəzifəli şəxslərə təqdimat verir. Təqdimatda göstərilən məsələlərin araşdırılması və bununla bağlı görülmüş tədbirlər barədə vəzifəli şəxslər bir aydan gec olmayaraq Prokurora yazılı məlumat verməlidirlər. Əgər təqdimata kollegial orqan tərəfindən baxılırsa, prokurorun iclasda iştirakını təmin etmək məqsədi ilə 3 gün əvvəl ona məlumat verilməlidir.

Bəzən elə hallar olur ki, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində cinayət və ya inzibati xəta Prokurorluq tərəfindən aşkar edilir. Bu zaman Prokuror

cinayət işi başlamaq və ya inzibati xətalara dair icraat başlamaq haqqında qərar çıxarır və materialların araşdırılması üçün həmin qərarı müvafiq orqanlara göndərir.

İstintaqın gedişində qanunla müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq prokuror istintaq orqanına yazılı göstəriş verir və bu göstərişin icrası məcburi xarakter daşıyır.

Bundan başqa Prokuror Azərbaycan Respublikasının prosesual qanunvericiliyində nəzərdə tutulan hallarda və qaydada iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edə bilər və iştirak etdiyi iş üzrə məhkəmə qərarından protest (yuxarı məhkəməyə verilən şikayət) verə bilər.

Bütün yuxarıda sadalananlardan görüldüyü kimi ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində Prokurorluğun fəaliyyət istiqamətləri çoxşaxəlidir. Amma ətraf təbii mühitin bu günkü vəziyyəti onu demyə əsas verir ki, Prokurorlar qanunla onlara verilmiş səlahiyyətlərdən kifayət qədər istifadə etməmiş və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində mövcud qanunvericiliyin pozulması halları ilə kəskin mübarizə aparmırlar.

Prokurorluq orqanları öz səlahiyyətləri çərçivəsində ətraf mühitin mühafizəsinə bilavasitə nəzarəti həyata keçirən orqanlarla əlaqəli şəkildə işləməli, aşkar edilmiş hüquqpozmaqlarla əlaqədar dəqiq araşdırma aparmalı, ətraf mühitə və vətəndaşlara dəymiş ziyanın ödənilməsinə nail olunması üçün müvafiq tədbirlər görməlidirlər. Vəzifəli şəxslərin öz işinə səhlənkar yanaşması nəticəsində ətraf təbii mühitə əhəmiyyətli zərər vurulduğu hallarda onlar məsuliyyətə cəlb edilməli və hüquqpozmanın səbəb və şəraitinin aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir.

SUAL 2.

Daxili işlər orqanlarının ekoloji funksiyaları

Ətraf mühitin müşafizəsi ilə əlaqədar çoxsaylı tədbirlərin həyata keçirilməsi, eləcə də bu sahədə hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi DİO-nun əsas fəaliyyət istiqamətlərindən birdir.

DİO-nun ekoloji funksiyaları dedikdə təbiət obyektlərinin mühafizəsinin təşkili, təbiətdən istifadə və təbiətin mühafizəsi sahəsində qanunvericiliyə riayət edilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi, hüquqpozmalara xəbərdar edilməsi, qarşısının alınması və aşkar edilməsi, eləcə də bu sahədə hüquqpozma törətmiş şəxslərə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada inzibati – hüquqi təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar fəaliyyət başa düşülür.

Anlayışdan göründüyü kimi DİO ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində çoxsaylı tədbirlər həyata keçirir. bu sahədə DİO-nun müstəsna rolu olmasına baxmayaraq DİN-in strukturunda, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində fəaliyyəti həyata keçirən xüsusi xidmət sahəsi yoxdur. Bu sahədə Polisin fəaliyyəti ayrı-ayrı xidmətlər vasitəsi ilə həyata keçirilir.

DİN-in ekoloji funksiyalarına aşağıdakıları aid edə bilərik:

- 1.İctimai qaydanın mühafizəsi
- 2.Cinayətkarlıqla və digər hüquqpozmalara mübarizə
- 3.Dövlət Yol Polisininin fəaliyyəti

4. Xüsusi icazə sisteminə nəzarətin həyata keçirilməsi
5. Ekoloji obyektlərin mühafizəsində xidmətin aparılması

Bütün bu məsələlərlə əlaqədar DİN-in digər idarə və təşkilatlara eləcə də ayrı-ayrı şəxslərə vermiş olduğu göstərişlər məcburi xarakter daşıyır. Digər tərəfdən təbiətdən istifadənin bütün subyektləri kimi. DİN təbiətdən istifadə qanunvericiliyinin pozulmasına görə mülki qanuevriciliyə görə məsuliyyət daşıyır. Öz xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən DİO əməkdaşları vurduğu zərərə görə maddi məsuliyyət daşıyır. Polis haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən (28 oktyabr 1999-cu il) Polisin vəzifələri aşağıdakılardır.

Buna uyğun olaraq Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində polisin vəzifələrini aşağıdakı qaydada müəyyən etmək olar:

1. İnsanın təbii hüquqları kimi, onların ekoloji hüquqlarının təmin edilməsi
2. Ekoloji cinayətlərin və inzibati xətalərin xəbərdar edilməsi, qarşısının alınması və onların açılması
3. İctimai qaydanın mühafizəsi və ekoloji təhlükəsizliyin təmini
4. Vəzifəli şəxslərə və vətəndaşlara onların ekoloji hüquq və maraqlarının mühafizəsində kömək etmək

Polis haqqında qanuna əsasən Polis İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının mühafizəsi sahəsində müxtəlif istiqaməti fəaliyyət həyata keçirir. Bu zaman Polis eyni zamanda insanın ekoloji hüquqların da mühafizə edirlər.

Azərbaycan Respublikası Cinayət – Prosesual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında «Azərbaycan Respublikası Qanununun və həmin Qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən CM-in 253-259 və 261-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş ekoloji cinayətlərin istintaqı daxili İşlər orqanları tərəfindən aparılır. 249 və 260-cı

maddələrdə nəzərdə tutulan ekoloji cinayətlərin istintaqını isə Fövqəladə Hallar Nazirliyi tərəfindən aparılır. 247,248,250, 251 və 252-ci maddələrdə nəzərdə tutulmuş ekoloji cinayətlərin istintaqı isə bu işi başlamış Fövqəladə Hallar Nazirliyi və ya Daxili İşlər Orqanları aparır.

İctimai qaydanın qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmini sahəsində də daxili işlər orqanlarının həyata keçirdiyi fəaliyyət istiqamətləri müxtəlifdir.

Belə ki, Polis haqqında qanuna əsasən ictimai qaydanın qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmini ilə əlaqədar Polis zərərli maddələrin və sair zərərli materialların əldə edilməsi, saxlanması və daşınması üçün müəyyən edilmiş qaydada icazə verir, epidemiya və ya epizotiya zamanı karantin tədbirlərinin həyata keçirilməsində iştirak edir.

Bundan başqa Polis zərərli maddələrin və digər zərərli materialların saxlandığı və istifadə olunduğu yerlərə, habelə hərbi obyektlər istisnat olmaqla onların dövriyyədə olduğu obyektlərə baxış keçirir, bu cür maddələrin və materialların istifadəsi barədə müəyyənləşdirilmiş qaydaların pozulduğu aşkar edildikdə qüsurların aradan qaldırılması haqqında icrası məcburi olan yazılı göstərişlər verir və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər tədbirlər görür.

Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsində polis ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində müxtəlif vəzifələri yerinə yetirir. Polis haqqında qanunu 16-cı maddəsində Polisin nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyətinə nəzarət etməsi və avtonəqliyyat vasitələrinin zərərli tullantılarından ətraf mühitin qorunması sahəsində qüvvədə olan qaydaların, normativlərin və standartların tələblərinə riayət edilməsində dövlət nəzarətini təmin etməsinə dair göstəriş vardır.

Buna uyğun olaraq Polis texniki vəziyyəti müəyyənləşdirilmiş tələblərə uyğun gəlməyən nəqliyyat vasitələrinin istismarını qadağan edir.

Ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqədar Polis öz vəzifələrini aşağıdakı 4 təşkilati formada yerinə yetirir.

Mühafizə-köməkədicisi - İctimai qaydanı qoruyarkən və ictimai təhlükəsizliyi təmin edərkən Polis ov, balıq ovu, sanitariya qaydalarının pozulması kimi hallara qarşı da mübarizə aparır

Mühafizə-nəzarət - Ətraf mühitin mühafizəsi xüsusi səlahiyyətli orqanlar tərəfindən nəzarət funksiyası ilə həyata keçirilir. Bu ilk növbədə nəqliyyat vasitələrinin hərəkətini nizamlayan dövlət yol polisinin fəaliyyətidir.

Mühafizə-müqavilə - İdarə, müəssisə və təşkilatlarla müqavilə bağlamaqla polis idarələri ekoloji əhəmiyyət kəsb edən obyektlərin, sanitariya mühafizə zonalarının, su hövzələrinin, dövlət qoruqlarının mühafizəsini öz üzərlərinə götürürlər

Nizamlayıcı - Ekoloji münasibətlərin Azərbaycan Respublikası DİN-in normativ aktlarına əsasən nizamlanması. Belə ki, DİN öz səlahiyyətləri daxilində normativ aktlar qəbul edir ki, Bu aktların icrası digər idarə və təşkilatlar üçün məcburi xarakter daşıyır.

SUAL 3.

Məhkəmənin, vergi və gömrük orqanlarının ekoloji funksiyası

Ali Məhkəmə plenumu qərarlarında dörd qrup normalara rast gəlinir:

a) bu və ya digər qanunları izah edən normalar;

b) qüvvədə olan qanunvericiliyin bu və ya digər göstərişlərinin şərh normaları;

v) qüvvədə olan qanunvericiliyi məhkəmələrin nəzərinə çatdıran normalar (hansı ki, məhkəmələr tərəfindən zəif tətbiq edilir);

q) təbiəti mühafizə işlərinə baxarkən ortaya çıxan çatışmamazlıqları aradan qaldırmaq üçün məhkəmələrin qabaqcıl təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı tövsiyəedici normalar.

Bu kimi normalar kompleksi, həm cinayət işlərinə həm mülki işlərə aid edilir. Ekoloji cinayət işlərinə baxarkən məsuliyyətin labüdlüyü prinsipinin, mülki işlərdə isə dəymiş ziyanın tam ödənilməsi prinsipinin təmin edilməsi başlıca məsələlərdən biridir.

Dəymiş ziyanın tam ödənilməsi prinsipi

Bu prinsip həm keçmiş müttəfiq respublikaların və həmçinin hazırkı məhkəmələrin təcrübəsində özünün tam inkişafına nail olmuşdur. Keçmiş Sovet İttifaqının və Azərbaycan Respublikasının təcrübəsini öyrənərkən qeyd etmək lazımdır ki, məhkəmələr Mülki Qanunvericiliyə əsaslanaraq və Mülki Məcəllənin normalarına müvafiq olaraq ekoloji sahədə dəymiş ziyanın ödənilməsi üzrə öz fəaliyyətlərini tam şəkildə həyata keçirirlər.

Dəymiş ziyanın tam ödənilməsi dedikdə, təkcə bu kimi ziyanın cərimə formasında ödənilməsi deyil, həmçinin ətraf mühitə, vətəndaşların sağlamlığına dəymiş ziyanın qeydə alınması başa düşülür.

Hazırki problem üzrə məhkəmə təcrübəsini ümumiləşdirərək iki xüsusiyyəti qeyd etmək lazımdır:

Birincisi – bu haqda Ali Məhkəmə plenumunun 1977-ci il 22 aprel tarixli 2 №-li qərarında deyilir. Təbiətə dəymiş ziyanın ödənilməsi üzrə yaranan münasibətlər, mülki münasibətlərin bir növü sayılır. Lakin o, özünəməxsus xüsusiyyətlərlə fərqləndirilir. Belə ki, təbiət obyektlərinin, insan əməyi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Buna görə, qanunverici dəymiş ziyanın ödənilməsi vaxtı, şərti olaraq – məzənnə qoyur. Lakin harada ki, bu kimi qayda tətbiq edilmir, o zaman mülki hüququn ümumi qaydalarına əsasən bu məsələ həll edilir.

İkincisi – Ali Məhkəmə onu da qeyd etmişdir ki, dəymiş ziyanın ödənilməsi zamanı təkcə ətraf təbii mühitə dəymiş ziyanın iqtisadi tərəfi deyil, eyni zamanda onun ekoloji tərəfi də nəzərə alınmalıdır. Məhz buna görə də, təbiət obyektlərinə dəymiş ziyana görə, böyük məbləğdə pul tələb edilir.

Ali Məhkəmə izah edir ki, Məhkəmələr heyvanların mühafizəsi ilə bağlı müvafiq orqanların vəsatətlərini təmin etməli və bu kimi işlərə tam şəkildə baxmalıdırlar. Həmçinin təsərrüfat subyektləri heyvanların məhv edilməsi və ölümü ilə bağlı müvafiq cavabdeh orqanlardan dəymiş ziyanın ödənilməsi haqqında iqtisad məhkəməsində iddia verə bilərlər.

Qeyd etmək olar ki, xüsusilə keçmiş SSRİ tərəfindən ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsində az işlər görülməmişdir. Plenumun bir çox göstərişləri və şərtləri qanunvericilik aktları sıralarına daxil edilmiş və hüququn mənbəyi olmuşlar. Eyni zamanda ekoloji münasibətlərlə bağlı bir çox işlərə baxılarkən yeni qaydalar da qəbul edilmişdir.

Hazırda SSRİ vaxtında mövcud qəarlardan yalnız biri qüvvədədir. Bu qərar Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumu tərəfindən 22 aprel 1977-ci ildə qəbul edilmişdir. Bu qərada qeyd edilir ki, “Məhkəmələrdən tələb edilsin ki, təbiətin mühafizəsinə aid qanunların pozulmasına görə dəymiş zərərlərin mülki qaydada tələb edilməsi barədəki işlərə baxarkən dövlət rüsumunun ödənilməsi məsələsinə ciddi fikir versinlər”.

Bundan başqa bu qərada məhkəmələrə müvafiq izahatlar da verilmişdir. Qərarın 6-cı bəndində məhkəmələrə izah edilir ki, meşə fonduna daxil olmayan – şəhərlərin, qəsəbələrin və digər yaşayış məntəqələrinin ərazisində, həmçinin parklarda ağac-kol bitkilərini qanunsuz məhv etmək və zədələmək nəticəsində dəymiş zərər cavabdeh şəxslərdən mülki qaydada yaşıllaşdırıcı ağac-kol bitkilərinin balans qiyməti və ya zədələnmiş ağac-kol bitkilərinin bərpa qiyməti miqdarında alınmalıdır.

14 fevral 2003-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi Torpaq Qanunvericiliyinin Məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsinin bəzi məsələləri haqqında qərar qəbul etmişdir. Bu qərada Məhkəmələrə izah edilir ki, torpaq üzərində hüquqları pozulan və yaxud mübahisəli şəxslər (hüquqi və fiziki şəxslər) öz mülahizələrinə əsasən müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına, bələdiyyələrə və yaxud həmin orqanlara müraciət etmədən birbaşa məhkəmələrə müraciət edə bilərlər. İnzibati ərazi vahidləri arasında ərazi məsələləri üzrə mübahisələr isə məhkəmələrdə deyil, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisində və Naxçıvan MR Ali Məclisində baxılır.

«Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun (10 iyun 1997-ci il) 19-cu maddəsinə əsasən yerli iqtisad məhkəmələri, Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemində daxil olmaqla ədalət mühakiməsini həyata keçirirlər.

Yerli iqtisad məhkəməsi birinci instansiya məhkəməsi kimi qanunla səlahiyyətlərinə aid edilmiş iqtisadi mübahisələrə dair işlərə baxır

(mad.42). Yerli iqtisad məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi vahidləri və ya azad iqtisadi zonalar üzrə təşkil edilir (mad.43). Yerli iqtisad məhkəmələri sədrdən və hakimlərdən ibarətdir (hakimlərin sayı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilir).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 132-ci maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq İqtisad Məhkəməsi iqtisadi mübahisələrə dair işlər üzrə yuxarı məhkəmə orqanıdır. İqtisad məhkəməsi appelyasiya instansiyası məhkəməsi kimi qanunla müəyyən edilmiş qaydada yerli iqtisad məhkəmələrinin və Beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn mübahisələrə dair iqtisad məhkəməsinin işinə nəzarət edir və onların baxdığı işlərə dair qərarlardan verilmiş appelyasiya şikayətləri və appelyasiya protestləri üzrə işlərə baxır. İqtisad Məhkəməsinin tərkibinə məhkəmənin sədri, sədr müavini və hakimləri daxildir.

Ekoloji-iqtisadi mübahisələri həll edərkən, iqtisad məhkəməsi, qüvvədə olan təbiəti mühafizə qanunvericiliyini tətbiq edir və eyni zamanda ekoloji hüquq münasibətlərinin inkişafına təsir göstərir. Burada iqtisadi münasibətlərlə bağlı təcrübədə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi plenumunun vermiş olduğu şərhərdən istifadə edir ki, onlar da müvafiq qanunvericiliyin tətbiqi məsələlərinin həllinə köməklik göstərir. Həmçinin bu kimi şərhələr, Azərbaycan Respublikasının bütün iqtisad məhkəmələri üçün əsas sayılır. Həmçinin onlar, iqtisadi prosesin bütün iştirakçıları üçün vacibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ilk dəfə bu kimi rəhbər şərhələr keçmiş SSRİ dövlət arbitrajı tərəfindən 1973-cü ildə verilmişdir. Bu kimi sənədin göstərilən dövrdə meydana çıxması 1972-ci ildə Stokholmda BMT-nin «ətraf mühit üzrə konvensiyasının keçirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

Keçmiş SSRİ dövlət arbitrajının «təbiətin mühafizəsi haqqında qanunvericiliyin pozulması ilə əlaqədar yaranan məsələlərin təcrübi həlli» haqqında təlimatlandırıcı məktubu (1976-cı il) təbiəti mühafizə

qanunvericiliyinin nəzəri və təcrübi cəhətdən təbii problemlərini formalaşdırmışdır. Lakin bu kimi göstərişlərdən sonra SSRİ dövlət arbitrajı böyük bir müddət 18 il ərzində – heyvanların nəqliyyat vasitələri tərəfindən vurulması ilə əlaqədar cərimə təyin edilməsi qərarından başqa, təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin tətbiqi sahəsində demək olar ki, heç bir qərar qəbul etməmişdir.

Burada həmçinin Plenum diqqəti təbii ehtiyatlardan istifadə sahəsində müqavilə əlaqələrinin genişləndirilməsinə yönəlmişdir, əsasən də təbiətdən istifadə sahəsində kompleks müqavilələrin bağlanmasına. Lakin hazırkı vaxtda bu kimi müqavilələrin bağlanmasına təbiətdən istifadə edən hüquq kimi baxılır. Hələ ki, ekologiya hüququnun bu institutunun məqsəd və vəzifələrini aydınlaşdıran metodiki işləmələr, sənədlər və s. yoxdur. Hazırkı şəraitdən irəli gələrək qeyd etməliyik ki, kompleks təbiətdən istifadə müqaviləsinin olmaması heç də tərəfləri dəymiş ziyanın ödənilməsindən azad etmir. İqtisad Məhkəməsi izahlarının əsas diqqət mərkəzi həmçinin normadan artıq tullantıların havaya buraxılması (atılması), zərərli maddələrin basdırılması qaydalarına riayət edilməməsi və s. ilə əlaqədar cərimələrin ödənilməsinə yönəldilməlidir. Ümumiyyətlə bütün deyilənlərdən belə bir nəticəyə gələ bilər ki, iki növ məsuliyyət yaranmış olur – iqtisadi (mübahisə olmadan ziyanın ödənilməsi), hüquqi (ziyanın ödənilməsi üçün məhkəməyə iddia ilə müraciət olunduqda).

Quruluşuna görə ekoloji-təsərrüfat işləri beş kateqoriyaya bölünür:

- a) su ehtiyatlarına dəymiş ziyanın ödənilməsi haqqında işlər;
- b) balıq ehtiyatlarının məhv edilməsi haqqında işlər;
- v) torpaqların çirkləndirilməsi, korlanması, onlara düzgün qulluq edilməməsi və torpağın məhsuldar qatının məhv edilməsi haqqında işlər;
- q) meşə zolaqlarının məhv edilməsi və mühüm dərəcədə zədələnməsi haqqında işlər;
- d) quşların və vəhşi heyvanların məhv edilməsi haqqında işlər.

Əvvəllər bir çox hallarda dəymiş ziyanın ödənilməsi ilə əlaqədar verilmiş iddialar, bu kimi ziyanın hesablanması üçün xüsusi qaydalar olmadığından təmin edilmirdi. Lakin hazırki dövrdə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi plenumu müəyyən etmişdir ki, dəymiş ziyanın ödənilməsi ilə əlaqədar məzənnənin olmaması heç də bu kimi ziyanın ödənilməməsi üçün əsas ola bilməz. Hər bir halda dəymiş ziyan bu ziyanın aradan qaldırılmasına sərf olunan xərclər və həmçinin götürülməmiş xeyrin miqdarı ilə müəyyən edilərək ödənilməlidir.

Dəymiş ziyanın iddia vasitəsi ilə ödənilməsindən alınmış gəlirin iddia vermiş dövlət təşkilatına deyil, dövlət büdcəsinə ödənilməsi barədə bir sıra ədəbiyyatlarda çox yazılmışdır. Belə hal məhkəmədə iddiaçı kimi çıxış etməsi üçün ziyan çəkmiş təşkilatın maddi maraqlarına təsir edir. Belə ki, əksər təşkilatlar vurulmuş ziyanın ödənilməsi üçün iddiaçı kimi çıxış etmir. Və nəticədə ətraf təbii mühit çirkləndirilir və təbii ehtiyatlar tükənirdi. Hazırda qanunvericiliyə əsasən ziyanın ödənilməsindən alınmış mənfəət dövlət büdcəsinə deyil, zərər çəkmiş təşkilatla və yaxud müavifq ekoloji fonda keçirilir.

Vergi orqanlarının ekoloji funksiyaları

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 20.1-ci maddəsinə əsasən vergi orqanları öz səlahiyyətləri çərçivəsində hüquq mühafizə orqanlarının səlahiyyətlərini həyata keçirirlər.

Vergi orqanlarının ekoloji funksiyaları onların fəaliyyətinin bir sıra istiqamətlərində özünü biruzə verir. Əsas etibarlı ilə yol, torpaq və mədən

vergiləri alınarkən bu orqanlar təbii ehtiyatlardan istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı münasibətlərin iştirakçısı olurlar.

Kömrük orqanlarının ekoloji funksiyaları

Azərbaycan Respublikası Kömrük Məcəlləsinin 10-cu maddəsinin (Azərbaycan Respublikası Kömrük orqanlarının funksiyaları) 14-cü bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikasının kömrük orqanları dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin mənəviyyatının, insanların həyat və sağlamlığının, heyvan və bitkilərin, eləcə də ətraf mühitin qorunması sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsinə kömək edirlər.

Nəticədə qeyd etmək lazımdır ki, hüquq mühafizə orqanlarının ekoloji funksiyasında olan çatışmamazlıqlar aşağıdakı səbəblərlə izah edilir:

- 1) obyektiv;
- 2) subyektiv.

Obyektiv səbəbləri aşağıdakı kimi izah etmək olar: zəif iqtisadiyyatda heç vaxt iqtisadi və texniki güc ola bilməz ki, bu da qanunla onun qarşısında qoyulmuş vəzifələrin icra edilməsinə imkan yaratmır.

Subyektiv səbəblərə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, ekoloji problemlərin dərk edilməsi kimi məsələlər hər bir vətəndaş tərəfindən, ailədə, məktəblərdə şərh edilmir. Bunun uzun proses olmasına və ziddiyyət təşkil etməsinə baxmayaraq, etibarsız proses deyildir.

SUAL 4.***Ekoloji hüquqpozmaların səbəbləri və ətraf mühitin mühafizəsi
orqanlarının işinin yaxşılaşdırılması***

Ekoloji hüquqpozmalar həm ümumi, həm də xüsusi səbəblərdən yaranır. Bir sıra müəlliflərin fikrincə ümumi səbəblər insan və təbiət arasında olan qarşılıqlı əlaqədən yaranan ziddiyyətlərdən doğur.

Bu ziddiyyətlər insanla təbiət arasında, cəmiyyətin, dövlətin ətraf mühitin istifadəsi ilə əlaqədar olan imkanları ilə sosial tələbat arasında, təbii ehtiyatların vəziyyəti ilə onların istismar üsulları arasında, yəni cəmiyyətlə, sosial qrupla təbiəti mühafizənin və təbiətdən istifadənin müstəqil subyekt kimi konkret şəxs arasında və təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadənin digər subyektləri arasında yaranır.

Göstərilən bu ziddiyyətlər ilk növbədə iqtisadiyyatın ekstensiv inkişafı nəticəsində meydana gəlir ki, bu da hüquqazidd ekoloji davranış üçün şərait yaradır.

Ekoloji hüquqpozmalara doğuran ümumi səbəblərdən biri də cəmiyyətdə insanların ekoloji şüurunun aşağı olmasıdır. Bundan irəli gələrək insanlar ətraf mühitdən istifadə ilə əlaqədar öz imkanlarının həddindən artıq olmasını düşünürlər və onlara elə gəlir ki, təbiətin bütün qanunlarını bilirlər. Cəmiyyətin əksər hissəsi elə düşünür ki, təbii ehtiyatlar tükənməzdir və ya bu ehtiyatlar tükənsə də onların bərpa olunma qabiliyyəti yüksəkdir. Buna görə də insanlar təbiətin taleyinə, onun bugünkü vəziyyətinə və təbiətlə insan arasında qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyən ekoloji qanunvericiliyin tələblərinə biganə qalırlar.

Ekoloji hüquqpozmaları törədən şəxsləri iki qrupa ayırmaq olar:

- 1) vəzifəli şəxslər;
- 2) digər şəxslər.

Vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilən ekoloji cinayətlərin ictimai təhlükəliliyi, digər şəxslər tərəfindən törədilən ekoloji cinayətlərə münasibətdə çox böyük olur və əksər hallarda böyük ekoloji ziyan səbəb olur.

Vəzifəli şəxslər ekoloji cinayətləri çox vaxt təşkilati – binagüzarlıq və inzibati-təsərrüfat səlahiyyətlərini yerinə yetirərkən törədirlər.

Burada səbəblər ilk növbədə iqtisadiyyatla ekologiya arasında olan ziddiyyətlərdən, bir qrup adamların iqtisadi, bəzən də siyasi maraqlarından, eləcə də zəruri və real tətbiq olunan idarəetmə metodlarından yaranır.

Ekoloji hüquqpozmaları törədən şəxslər üçün aşağıdakı xüsusiyyətlər xarakterikdir: egoistlik, ictimai mənafeyə laqeyid münasibət, ekoloji qanunvericiliyi inkar etmək, peşəkarlıq səviyyəsinin aşağı olması, həddən artıq qəddarlıq və s. Bu xüsusiyyətlər şəxsi çox vaxt tamahkarlığa sövq edir və belə şəxslər mənfəət əldə etməyi əsas məqsədə çevirirlər.

Ehtiyatsızlıqdan ekoloji cinayətlər törədən vəzifəli şəxslər üçün aşağıdakı hallar xarakterikdir: yüngülfikirlilik, qanunlara laqeyid münasibət, öz işini bilməmək, sosial passivlik, nəzarətsizlik, idarəçilik fəaliyyəti ilə əlaqədar olan ekoloji qanunvericiliyi bilməmək və s.

Vəzifəli olmayan şəxslər əsasən qanunsuz ov etmə, qanunsuz balıq ovu, qanunsuz ağac kəsmə kimi ekoloji cinayətlər törədirlər.

Bu cür ekoloji cinayətlərin törədilməsi səbəbləri aşağıdakılardır:

- a) əhalinin iqtisadi cəhətdən vəziyyətinin aşağı olması;
- b) enerji daşıyıcılarının kifayət qədər olmaması;
- v) tikinti materiallarına olan tələbat və bu tələbatların ödənilməsi üçün maddi imkanların az olması;
- q) ekoloji şüurun zəif olması.

Mükəmməl ekoloji qanunvericilik olmadan ekoloji hüquqpozmaların nə qarşısını almaq, nə də onu xəbərdar etmək mümkün deyildir. Təcrübə göstərir ki, qanunvericilikdə olan nöqsanları üç qrupa bölmək olar:

- a) qanunda boşluğun olması;
- b) hüquq normalarının təkmil olmaması;
- v) ekoloji hüquq normalparının ziddiyyətli olması.

Hazırda ekoloji hüquqpozmalarının səbəblərindən biri kimi ekoloji normaların tətbiqi üçün iqtisadi əsasların (imkanların) olmaması çıxış edir.

Bunlara aşağıdakıları misal göstərmək olar:

1. Ətraf mühiti çirkləndirən bir sox müəssisələrin ekoloji tələbləri yerinə yetirmək üçün maddi-texniki ehtiyatları yoxdur.

2. Dövlət büdcədən mərkəzləşdirilmiş formada ətraf mühitin mühafizəsinə kifayət qədər vəsait ayıra bilmir.

3. Ekoloji cəhətdən təmiz texnologiya yaratmaq üçün büdcədən kənar ekoloji fondların vəsaiti kifayət deyildir.

Məlum olduğu kimi müəssisələrin işi çox vaxt ətraf mühiti çirklənməyə görə dayandırılmır. Eləcə də təsərrüfat çətinlikləri olan şəraitdə iqtisadi məqsəduyğunluq çox vaxt ekoloji prioritetləri üstələyir ki, bu da qüvvədə olan qanunvericiliyin tələblərinə uyğun deyildir.

Ekoloji hüquq normalarının tətbiqi işində mərkəzi yeri «Ekologiya və təbii sərvətlər nazirliyi» tutur. Bu orqan yarandığı vaxtdan tez-tez struktur dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Nazirlik ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqədar kifayət qədər səlahiyyətərə malik olsa da onların bu sahədə məqsədyönlü fəaliyyəti qənaətbəxş deyildir. Nazirlik tərəfindən kifayət qədər iddia qaldırılmaması ətraf təbii mühitin hədsiz dərəcədə çirkləndirilməsinə, təbii ehtiyatların tükənməsinə gətirib çıxarmışdır. Ekoloji məlumatı gizlədənələr və zəruri olan hallarda ekoloji ekspertiza aparmayanlar əksər hallarda məsuliyyətə cəlb edilmir.

«Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında» Qanuna əsasən cəmiyyətdə ekoloji biliklərin və mütəxəssis kadrların peşə hazırlığının yüksəldilməsi məqsədilə məktəbəqədər, məktəb, orta ixtisas və ali təhsilin bütün mərhələlərində mütəxəssislərin hazırlanması və ixtisaslarının artırılmasını əhatə edən ekoloji tərbiyənin və təhsilin ardıcılığı və fasiləsizliyi təmin edilməlidir. Bundan başqa əhali arasında ekoloji biliklərin yayılması dövlət orqanları və ictimai birliklər tərəfindən həyata keçirilməli və kütləvi informasiya vasitələri ilə qanunvericiliyə zidd olmayan təbliğat işləri aparılmalıdır. Eyni zamanda dövlət büdcəsi və digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilməklə ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində elmi tədqiqatların aparılması, mühəndis konstruktor layihələrinin işlənilməsi və yaradılması məqsədi ilə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada işlər həyata keçirilməlidir.

Ətraf mühitin mühafizəsinin səmərəli surətdə həyata keçirilməsi məqsədi ilə icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən ətraf mühitin mühafizəsi

sahəsində statistik informasiyanın obyektivliyi və onun beynəlxalq statistika ilə müqayisəliliyi əsasında dövlət statistikasını aparılır və ətraf mühitin vəziyyəti, onun çirklənməsinə, sağlamlaşdırılmasına və mühafizəsinə dair tədbirlərin maliyyələşdirilməsi, təbii resursların vəziyyəti, bərpası və istifadəsi, ətraf mühitə təsirlər, ətraf mühitin keyfiyyətinin normalaşdırılması, təsərrüfat və başqa fəaliyyətlərə ekoloji tələblərlə bağlı informasiya toplanılır.

NƏTİCƏ

Beləliklə, hüquq mühafizə orqanlarının ekoloji funksiyaları adlı doqquz sayılı müəhazirəyə yekun vuraraq qeyd edə bilərik ki, bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində ətraf təbii mühitdən istifadə və təbii mühitin mühafizəsi sahəsində hüquq mühafizə orqanlarının əməyi çox böyükdür.

Qanunvericilik islahatlarının aparılması nəticəsində hazırki şəraitdə yeni təbiəti mühafizə qanunları qəbul edilərkən təbii ki, ətraf təbii mühitin mühafizəsində hüquq mühafizə orqanlarına, əsasən də daxili işlər orqanlarına geniş səlahiyyətlər veriləcəkdir.